

Respect voor de natuur: ethische achtergronden

Wouter Achterberg (Rijn- en Schiekade 42, 2311 AL Leiden)

In het Natuurbeleidsplan (NBP, de Regeringsbeslissing van 1990) wordt als hoofddoelstelling van het rijksbeleid ten aanzien van natuur en landschap gesteld: duurzame instandhouding, herstel en ontwikkeling van natuurlijke en landschappelijke waarden.¹ Het voegt hieraan toe dat de hoofddoelstelling wordt nagestreefd "met het oog op de betekenis van natuur en landschap voor de mens en uit respect voor de zelfstandige waarden die aan de natuur worden toegekend."

De term 'duurzaam' in de hoofddoelstelling verwijst naar duurzame ontwikkeling, de hoofddoelstelling van het Nationaal Milieubeleidsplan (NMP), aldaar omschreven als ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om ook in hun behoeften te voorzien. Vervolgens zegt het NBP iets wat ik niet begrijp: "De uitwerking van dit begrip [duurzame ontwikkeling] impliceert een zodanige beleidsinspanning, dat niet alleen aan waarden van volksgezondheid en welbevinden, maar ook aan de intrinsieke waarden van planten, dieren en ecosystemen recht wordt gedaan". Met wat hier gezegd wordt over de aard van de beleidsinspanning, ben ik het geheel eens, maar dat die inspanning geïmpliceerd zou worden door duurzame ontwikkeling als boven omschreven, dat begrijp ik niet. Het NBP zelf wijdt op p. 48 enige aandacht aan de uitwerking van duurzaamheid, en daar blijkt dan ook dat het begrip duurzame ontwikkeling uit het NMP, voorzover het op de natuur slaat, het recht van duurzaam voortbestaan van de natuur koppelt aan het nut dat de natuur *voor de mens* heeft. Het is dan ook juist als het NBP vervolgens zegt dat het duurzaamheidsbegrip uit het NMP "moet worden uitgebreid tot een verantwoordelijkheid voor al wat leeft, ongeacht direct dan wel indirect nut voor de mens. Deze brede opvatting van duurzaamheid ligt aan de basis van dit Natuurbeleidsplan."¹ Daarmee wordt de op NBP p. 36 gestelde implicatie ontkend! Er wordt gewoon iets toegevoegd onder de vlag van de term 'duurzaamheid', en wat eraan wordt toegevoegd is een ondubbelzinnig niet-antropocentrisch uitgangspunt voor beleid ten aanzien van natuur en landschap, namelijk de intrinsieke waarde van natuurlijke entiteiten: de (achter)grond van moreel respect voor de natuur.²

Die toevoeging is een stap verder op een al ingeslagen weg waarop eerder de intrinsieke waarde van het dier werd erkend (Rijksoverheid en Dierenbescherming, nota ministerie WVC 1981) en voorgesteld werd (in het Plan Integratie Milieubeleid, 1983) dat er ook beleid moet worden gevoerd "met het oog op respect voor de natuur als waarde in zichzelf." Verder, want nu wordt ook van planten en ecosystemen erkend dat ze intrinsieke waarde hebben, wat dat dan ook moge betekenen! Over de beleidsimplicaties wil ik het hier niet hebben, wel over enkele fundamentele zaken – van ethisch en filosofisch belang – rond het begrip intrinsieke waarde van de niet-menselijke natuur. Ik zal kort ingaan op de betekenis van het begrip intrinsieke waarde, op de vraag aan wie of wat die waarde wordt toegekend en hoe we het toekennen of erkennen van intrinsieke waarde kunnen rechtvaardigen of in elk geval verdedigen. Daarna zal ik nagaan wat in dit verband onder natuur kan of moet worden verstaan en wat plausibele criteria voor intrinsieke waarde van de natuur kunnen zijn. Ten slotte zal ik proberen met behulp van de voorgestelde criteria het verschil, de intuïtieve waardering, tussen natuurontwikkeling en genetische manipulatie te verhelderen.

Intrinsieke waarde en de morele gemeenschap

Intrinsieke waarde betekent eenvoudig waarde (van iets) in of op zichzelf, een waarde die niet afleidbaar is van waarde voor iets anders, bijvoorbeeld van direct of indirect nut voor mensen of andere wezens. Overigens is ook intrinsieke waarde altijd nog waarde in relatie tot een waarderende instantie, met name mensen. Dat waarde altijd waarde is in relatie tot ... (een formele relatie), wil nog niet zeggen dat waarde altijd wordt toegekend, eenzijdig, als ware het een medaille die wij uitreiken. Er kan ook een element van ontdekken aanwezig zijn. Evenmin wil waarde in relatie tot ... alleen maar zeggen waarde vóór ons (als waarderende instantie). Integendeel, het kan ook betekenen dat wij in iets anders een zodanige waarde 'zien' of ontwaren dat we beseffen dat wij onszelf beperkingen dienen op te leggen, onszelf behoren te beperken in de omgang met de waarde-drager, deze ook als doel op zichzelf dienen te behandelen. Dit alles is heel abstract. Concreter wordt een en ander als we ons afvragen hoe de houding van moreel respect kan worden gerechtvaardigd. Immers, intrinsieke waarde is de (achter)grond van moreel respect. De rechtvaardigingsvraag heeft twee aspecten: 1) Welke wezens dienen wij met moreel respect te bejegenen? 2) Wat is het aan of in een wezen dat ons aanleiding geeft het met moreel respect te bejegenen? Vooral dit tweede aspect heeft met intrinsieke waarde te maken.

Tot de essentie van de ethiek behoort afstand te kunnen nemen tot het eigen standpunt, de eigen belangen etc., kortom een onpartijdig standpunt te kunnen innemen. Onpartijdig niet in de zin van een toeschouwer, als theoretische houding, maar onpartijdigheid in de zin van de deelnemer, die wat anderen overkomt, al dan niet door eigen toedoen, ter harte kan nemen, voor wie wat andere wezens overkomt ertoe kan doen omdat het voor die andere(n) op de een of andere manier zelf verschil maakt. Onpartijdigheid in deze ethische zin betekent zichzelf (kunnen) zien als één te midden van vele andere(n), en niet bij voorbaat het eigen standpunt, de eigen belangen meer gewicht toekennen dan aan het standpunt of de belangen van anderen. Wie zijn die anderen of die andere wezens? Het antwoord op deze vraag bepaalt de morele gemeenschap of de reikwijdte van onze morele zorg. Ik ga kort enkele antwoorden na, waarbij de morele gemeenschap steeds groter en gevarieerder wordt.

a) De anderen zijn wezens die zo zijn dat je je in hun situatie kunt verplaatsen, bij wie het zin heeft je af te vragen: hoe zou ik het vinden als mij dat werd aangedaan, als mij dat zou overkomen. De anderen zijn dan wezens die pijn kunnen voelen of preferenties kunnen hebben, kortom wezens met bewustzijn. Tot de anderen behoren dan niet alleen mensen, maar ook vele dieren. Zo komen we dan tot een dierenbeschermingsethiek. Dieren die pijn kunnen voelen dienen we met moreel respect te bejegenen, dienen we altijd ook als doel op zichzelf te behandelen.

b) Ook als je jezelf niet kunt verplaatsen in het andere wezen omdat het geen bewust wezen is, omdat het niet het soort wezen is waarin je je kunt verplaatsen, zijn we nog niet aan het einde van ons morele Latijn. Het is theoretisch niet in te zien waarom we onze morele zorg niet ook zouden uitstrekken tot alle wezens met een eigen goed (welzijn), dus tot alle wezens voor wie zélf gebeurtenissen of zaken, kortom het leven zelf beter of slechter kan gaan, voor wie dat dus zelf verschil maakt, of ze er nu om kunnen geven of niet wat wij al of niet met hen doen. Het is niet in te zien waarom het feit dat ze er niet om kunnen geven – een feit dat natuurlijk wel enig moreel gewicht heeft – hen opeens moreel gewichtloos zou maken. Bij mensen houden we niet alleen rekening met het feit dat ze pijn kunnen voelen (zie a), maar achten we in het algemeen hun persoonlijke integriteit, inclusief de

lichamelijke aspecten ervan, alsmede de persoonlijke levenssfeer moreel beschermwaardig (zelfs met mensenrechten). Waarom dan niet in het algemeen het hebben van een eigen goed, dat bestaat uit de realisering van vermogens en de bevrediging van behoeften op een regelmatige, evenwichtige en bij de soort passende manier, opgevat als voldoende grond voor moreel respect jegens de wezens die door zo'n goed worden gekenmerkt, dat wil zeggen jegens alle organismen? Aldus komen we uit bij de zogenaamde biocentrische ethiek (de 'eerbied voor al wat leeft' uit het NBP).

De boven gevolgde argumentatie is steeds conditioneel: als we een bepaalde eigenschap van mensen een voldoende grond vinden om hen met morele consideratie te behandelen, is een gelijke of gelijksoortige eigenschap bij andere wezens eveneens een voldoende grond voor moreel respect jegens hen. Volgen we een argumentatie van dit type, dan volgt nog niet dat alle wezens die morele consideratie verdienen, noodzakelijk gelijk behandeld moeten worden. De verschillen kunnen natuurlijk ook van moreel belang zijn! De eigenschappen bedoeld in het argumentatieschema zijn eigenlijk datgene wat intrinsiek waardevol is of wat aanleiding geeft tot intrinsiek waardevolle toestanden of processen (bijvoorbeeld aangename gewaarwordingen hebben, bevrediging bij preferenties, het realiseren van het eigen goed; beneden wordt daar nog autonomie aan toegevoegd).

De consequente en coherente uitwerking van een biocentrische ethiek is een moeilijke onderneming, vooral als morele principes voor de oplossing van belangenconflicten tussen mensen en andere organismen moeten worden ontwikkeld. De vraag is zelfs of het wel zinvol is in de overgrote meerderheid van die conflicten om oplossingen te zoeken op het niveau van de individuele organismen. Afgezien daarvan, een ethiek die van belang is voor milieu- en natuurbeleid dient ook en vooral aan andere entiteiten in natuur en landschap aandacht te besteden, aan de complexe gehelen of collectieve entiteiten als ecosystemen en soorten of soortspopulaties.

Het zal duidelijk zijn dat morele zorg voor de complexe gehelen niet afleidbaar is uit de morele zorg voor de individuen waaruit ze bestaan of die ze bevolken. Instandhouding en bescherming van soorten en ecosystemen houdt vaak in dat belangen van individuele organismen ondergeschikt worden gemaakt aan de gehelen of systemen waarvan ze deel zijn, terwijl de zorg voor de individuele organismen vaak niet leidt tot bescherming van de betrokken gehelen. Afgezien daarvan zou ook natuurontwikkeling moreel niet moeten worden uitgesloten, al was het alleen maar vanwege de mogelijkheden tot compensatie die zij biedt voor menselijk ingrijpen en destructie elders. De status quo met zijn gevestigde systemen en organismen is moreel gezien niet altijd en niet zonder meer het laatste woord.

c) Kan de uitbreiding van onze morele zorg voor collectieve entiteiten als *ecosystemen* ethisch gerechtvaardigd worden? Bedoeld worden hier de ecosystemen die we feitelijk in natuur en landschap aantreffen: eco- en geotopen. Het NBP heeft kennelijk geen moeite meer met de erkenning van de intrinsieke waarde van ecosystemen. Filosofisch is de verdediging van deze erkenning niet eenvoudig, om het zwak uit te drukken. Eén manier, die ik zelf heb beproefd, is moreel relevante analogieën tussen organismen en ecosystemen aan te voeren. Zo kan bijvoorbeeld gesteld worden dat ook ecosystemen autonomie hebben in de zin van een vermogen tot interne zelfbepaling en zelfregulatie (een aspect van het hebben van een eigen goed; zie onder b). Deze weg is hachelijk, want benadrukt misschien teveel de structurele overeenkomst tussen organismen en ecosystemen (daartoe geïnspireerd door een eenzijdige visie ontleend aan de systeemecologie). Immers de aard en de mate van integratie van organismen verschillen te zeer van die van ecosystemen, zodat de overeenkomst tussen hen hooguit functioneel is. Misschien hebben we er meer aan de autonomie

van natuurlijke systemen wat minder in organismische termen te zien. Een voorstel in deze geest doe ik beneden.

Belangrijk is ook dat we ecosystemen beter niet kunnen opvatten als individuen jegens wie we plichten kunnen hebben, zoals bijvoorbeeld huisdieren. Dat staat misschien te zeer op gespannen voet met hoe moraal en morele plichten voor ons functioneren en zou de geloofwaardigheid van een niet-antropocentrische milieuetiek kunnen ondergraven.

Bij *soorten* zijn de moeilijkheden nog groter, hoe vanzelfsprekend hun bescherming, althans in het geval van bedreigde of zeldzame soorten, tegenwoordig ook gevonden wordt. Wat wil men precies beschermen: individuele organismen van de soort (dan hebben we aan een biocentrische etiek genoeg), soortspopulaties, de soort als genetisch vastgelegde levensvorm, de soort zelfs als individuele historische entiteit (afstammingslijn)? Wat aan al deze verschillende zaken maakt een soort moreel gezien eigenlijk beschermwaardig? Een filosofisch-ethisch bevredigende oplossing voor deze problemen is bij mijn weten nog niet gevonden. Afgezien daarvan kan de bescherming van soorten in het algemeen beter plaatsvinden door bescherming van ecosystemen waarin ze leven. Voor niet-ecotoop gebonden soorten moet dan misschien op individubescherming worden teruggevallen.

In het licht van de beschreven problemen wordt ons morele besef nog het minst geweld aangedaan met de ethische stelregel dat gestreefd dient te worden naar instandhouding en herstel van een zo natuurlijk en kenmerkend mogelijke verscheidenheid van in de vrije natuur voorkomende soorten en ecosystemen (iets dergelijks is ook te vinden in het NBP 40–41; terminologisch volg ik De Groot³).

Tenslotte moet nog worden nagegaan wat het intrinsiek waardevolle is aan natuurlijke entiteiten en systemen. Hoe te denken over natuurontwikkeling in dit verband? Maar eerst is een antwoord nodig op de vraag wat we met natuur of natuurlijk bedoelen. Daarover gaat de volgende paragraaf.

Natuur, intrinsieke waarde en natuurontwikkeling

Men kan natuur heel ruim opvatten, alles wat mens en buitenmenselijke natuur omvat, dus in elk geval evolutionair, maar dat is niet direct interessant. Opschoor geeft een gangbare definitie van natuur: "datgene, dat zonder menselijke tussenkomst in de werkelijkheid aan elementen en processen aanwezig is."⁴ Onder het milieu van de mens of de maatschappij verstaat hij "dat stuk van de natuur, waarmee de maatschappij door middel van haar cultuur (dus door middel van haar activiteiten) direct of indirect in verband staat."⁴ p. 110 Deze definities hebben enkele eigenaardige gevolgen: ten eerste is er dan in Nederland zo goed als geen natuur meer; ten tweede, alle natuur op de planeet is eigenlijk ook milieu van de mens! Als dit zo is, is een gevoel van droefenis en futiliteit op zijn plaats, maar is het zo?

Wat het tweede gevolg betreft, wel als je de term indirect serieus neemt, want door het broeikas effect en de daardoor bewerkte atmosferische en klimatologische veranderingen staat de mens uiteraard indirect met alle resterende natuur (in de zin van Opschoor) in verband! Dat is de radicale visie van Bill McKibben, die dan ook concludeert dat er geen natuur meer is op onze planeet, in de zin van een buitenmenselijke, van de mens onafhankelijke natuur.⁵ Het eerste gevolg vind ik eigenlijk even contra-intuïtief, ik dacht dat ik altijd veel van de Nederlandse natuur hield.

De moeilijkheid wordt veroorzaakt door het eenzijdige accent op *oorsprong*, op *ontstaan*, in Opschoors definitie van natuur, een eenzijdigheid die overigens niet toevallig is,

zoals nog zal blijken. Men kan proberen de zaak enigszins te redden door bijvoorbeeld landschappen te gaan ordenen naar graden van natuurlijkheid, zodat we met Westhoff kunnen spreken van natuurlijk, bijna natuurlijk, half-natuurlijk en cultureel landschap. De oorsprong van het probleem, de eenzijdige aandacht voor mens-onafhankelijke oorsprong, is daarmee niet weggenomen.

Ik geef zelf de voorkeur aan Schroevers' definitie van natuur: "wat zichzelf ordent en handhaaft, al of niet in aansluiting op menselijk handelen, maar niet volgens menselijke doelstellingen."⁶, p. 95 Volgens deze definitie hebben we gelukkig weer natuur in Nederland! Schroevers' definitie benadrukt het vermogen zelfstandig te kunnen functioneren, in een ruime zin die ook groei en ontwikkeling omvat. Dat vermogen heeft ook iets te maken met de kern van wat wij natuur noemen.

Na deze conceptuele opmerkingen kunnen we de idee van natuurontwikkeling ontdoen van haar paradoxale karakter. Voorstanders van natuurontwikkeling – ook een hoofddoelstelling van het NBP – stellen zich daarbij voor "een complex van menselijke ingrepen in natuur en landschap en regulering van gebruiksactiviteiten gericht op een gewenste ecologische ontwikkeling."⁷, p. 7 Een hoofdrichting erin is het realiseren van een "uitgangssituatie voor een meer 'complete' natuur [op p. 22 wordt zelfs over een compleet ecosysteem gesproken], waarin natuurlijke processen in hoge mate bepalend zijn, aansluitend op de kenmerkende ecosystemen van Nederland, zoals de duinzone en de rivierzone." Om te bepalen wat de gewenste ecologische ontwikkeling is, gebruikt men de ecologische referentie, die aangeeft "hoe de natuur in Nederland onder de huidige klimatologische en biogeografische omstandigheden zou kunnen zijn, als ecosystemen niet zouden zijn beïnvloed door allerlei cultuurmaatregelen."⁷, p. 25 De idee van natuurontwikkeling lijkt paradoxaal: als ideaal geldt een natuur die aanwezig zou zijn zonder de mens – dat is pas echte natuur! – maar die ter plekke alleen door menselijk ingrijpen tot stand gebracht dan wel in haar ontwikkeling op gang gebracht moet worden. Het paradoxale karakter verdwijnt wel als we Schroevers' definitie volgen. In het vervolg zal ik deze dan ook volgen.

Wat aan of in de natuur of natuurlijke entiteiten geeft ons aanleiding haar of hen op te vatten als intrinsiek waardevol? Ik zal eerst enkele gangbare intuïtieve omschrijvingen citeren en die vervolgens wat verstandelijk ordenen. Aldus krijgen we een samengesteld criterium van intrinsieke waarde voor natuurlijke entiteiten.

Intuïtief, maar sober wordt de kern van deze waarde door Keasberry weergegeven:

"Environmental objects appear to have in common with human beings a 'dignity and worth' that cannot be converted or reduced to monetary costs. Human dignity can be most adequately expressed in terms of their personhood inherent to their position of right holders. The salient feature of dignity of the environment is perhaps that it can only be given voice to in poetic or religious expressions – or in terms of 'being there'."⁸

Het is niet toevallig dat we tegenwoordig zo zeer de waardigheid van de natuur beseffen, nu zij door de gevolgen van ons handelen zo bedreigd is en wij vooral met haar overblijfselen, met de resterende natuur worden geconfronteerd (zie bijvoorbeeld Ehrenfeld⁹ over het 'Noah principle', p. 207 e.v. en 255). Over deze waardigheid kan echter, zij het wellicht poëtisch, nog iets meer gezegd worden. Zoals Henry Beston het doet, als hij het heeft over de waardigheid van in de vrije natuur levende dieren (ook 'environmental objects'):

“Remote from universal nature, and living by complicated artifice, man in civilization surveys the creature through the glass of his knowledge and sees thereby a feather magnified and the whole image in distortion. We patronize them for their incompleteness, for their tragic fate of having taken form so far below ourselves. And therein we err, and greatly err. For the animal shall not be measured by man. In a world older and more complete than ours they move finished and complete, gifted with extensions of the senses we have lost or never attained, living by voices we shall never hear. They are not brethren, they are not underlings; they are other nations, caught with ourselves in the net of life and time, fellow prisoners of the splendour and travail of the earth.”¹⁰, p. 25

Beston heeft het over dieren, maar dat is hier niet van belang, hetzelfde zou ook over planten en andere natuurlijke entiteiten en systemen gezegd kunnen worden. Zo spreekt men in ‘Natuurontwikkeling’ over ‘complete’ ecosystemen in de natuur, “waarin alle mogelijkheden om te leven benut worden, door een differentiatie en specialisatie tot in alle ‘hoeken’ (niches) van de systemen en een optimale benutting door het leven van de energiestromen in die systemen, gegeven de (abiotische) omstandigheden.”⁷, p. 22 Hun waardigheid wordt hier uitgelegd als zelfstandigheid (autonomie), in twee opzichten bovendien:

a) het vermogen een *zelfstandig leven te kunnen leiden* c.q. zelfstandig te kunnen functioneren (“they move finished and complete” en in hun natuurlijke omgeving; zij hebben ons niet nodig, in feite, noch als maatstaf);

b) zelfstandigheid in de zin van een *eigen oorsprong* en een *eigen geschiedenis* (“other nations”), maar daardoor zijn ze onze lotgenoten in de overkoepelende geschiedenis en ontwikkeling van het leven op aarde.

Het is misschien passend zelfstandigheid in deze tweede zin natuurlijkheid te noemen. Een andere passende aanduiding is authenticiteit (van de natuur), door Hargrove als kern gezien van het schone in de natuur:

“The beauty of nature arises out of self-creation, which requires freedom from non-natural influences. Our appreciation of the beauty of nature is not focused simply on the direct sensory awareness of the moment but is also filtered through an understanding and appreciation of the creative forces that produced that moment in nature’s history. Just as we want an art object to be original, the actual result of the artistic process, we want the beauty of nature to be authentic, the actual result of natural processes only.”¹¹, p. 195

Omdat zelfstandigheid in functioneren een nauwe verwantschap vertoont met de boven beschreven notie ‘eigen goed’ (of ‘welzijn’), dat elk organisme als zodanig moreel relevant maakt, kunnen we concluderen dat van huis uit in het intrinsiek waardevolle van de natuur het schone en het goede samenkomen: een passend object van ‘belangeloze voldoening’.

De twee onderscheiden aspecten van de intrinsiek waardevolle zelfstandigheid van de natuur zijn ook geschikt voor afwegingen bij keuzeproblemen, want zij laten variatie toe, zij kunnen in meerdere of mindere mate aanwezig zijn. Bovendien kunnen ze onafhankelijk van elkaar variëren, ook in die zin dat het ene aspect zonder het andere kan voorkomen. Dit laatste wordt duidelijk als we denken aan vergaande, zij het nu nog niet gerealiseerde vormen van genetische manipulatie van organismen. Zo ontstaan zelfstandig functionerende organismen die door de mens ‘gemaakt’ zijn. Dat zijn dan overigens nog steeds geen

‘dingen’ waarmee je naar believen kunt handelen, al nadert hun status gevaarlijk dicht die van artefact!

Tenslotte wil ik het voorgestelde criterium aan een soort test onderwerpen. De test berust op het volgende probleem. Intuïtief ben ik vóór natuurontwikkeling als boven omschreven, of zoiets nu feitelijk helemaal mogelijk is of niet, maar even intuïtief ben ik tegen genetische manipulatie van bijvoorbeeld dieren, tegen transgene dieren (gedomesticeerd of niet), wat je misschien ook producten van ‘natuurontwikkeling’ mag noemen!¹² Aangenomen dat deze intuïties niet alleen maar mijn probleem zijn, maar een zakelijk probleem impliceren, wil ik kort en wat schetsmatig nagaan wat het voorgestelde criterium in deze situatie van in elk geval prima facie botsende intuïties oplevert.

In het ene geval gaat het om ecosystemen of natuurgebieden, in het andere om dieren die bijvoorbeeld pijn kunnen voelen of anderszins ongerief kunnen beleven. Genetische manipulatie schaadt het psychische welzijn van de betrokken dieren, in elk geval is het risico daarvan bij de huidige stand van de techniek nog groot. De tegenwerping van voorstanders zal zijn dat mettertijd de genetische manipulatie technisch zo geraffineerd zal plaatsvinden dat de kans op schade aan psychisch welzijn minimaal of zelfs nul is. Het bewustzijn van de betrokken dieren kan dus geen beslissende tegenwerping opleveren. Toch blijf ik tegen. Waar berust dat dan op? Het geval van landbouwhuisdieren levert een aanwijzing op. Hier is sprake van gedomesticeerde dieren. Bij hen is de zelfstandigheid in oorsprong in belangrijke mate afwezig of zo goed als verdwenen. Hun genetische manipulatie (direct en gericht ingrijpen in het erfelijk materiaal) beoogt bijna uitsluitend hun functioneren ten behoeve van menselijke doeleinden en naar maatstaven door mensen opgelegd duurzaam – dat wil zeggen onomkeerbaar en erfelijk overdraagbaar – te vervormen. Over het door genetische manipulatie ziekte-resistent maken van landbouwhuisdieren ten behoeve van hun beter functioneren in de bio-industrie, kan hetzelfde worden opgemerkt. In deze gevallen wordt volgens het criterium zelfstandig kunnen functioneren het gemanipuleerde organisme ernstig aangetast, zodanig dat het steeds meer tendeert naar de status van *artefact*. Ook bij niet gedomesticeerde dieren die ten behoeve van (dier)geneeskundig onderzoek of voor de productie van geneesmiddelen genetisch zijn gemanipuleerd geldt, zij het in mindere mate, de structurele (ingebouwde!) onderwerping aan menselijke doeleinden en maatstaven.

Bij planten en bacteriën geeft genetische manipulatie dezelfde tendens tot de status van louter artefact te zien, alleen is in die gevallen de afwijzende intuïtie niet zo zeer gekoppeld aan hun bestaanswijze als individuele organismen. Bovendien is hier, bij mij in elk geval, de intuïtie minder afwijzend. In alle gevallen overigens, ook bij dieren, zal genetische manipulatie moreel alleen gerechtvaardigd kunnen worden als de noodzaak ertoe vaststaat en als de doeleinden ervan moreel aanvaardbaar zijn, waarbij de morele aanvaardbaarheid niet alleen in termen van een louter antropocentrische ethiek mag worden uitgelegd!

Bij natuurontwikkeling gaat het om iets heel anders. De bedoeling is daar om de zelfstandigheid te vergroten, om een ontwikkeling naar geheel zelfstandig kunnen functioneren, en niet naar menselijke doelstellingen, op gang te brengen dan wel in gang te houden. Zoiets is overwegend te verdedigen in termen van compensatie of herstel van verloren gegane zelfstandigheid en natuurlijkheid. De bestaande natuur moet uiteraard niet alleen als doorgangshuis worden opgevat, als louter middel tot algehele opvoering van zelfstandigheid. Respect voor bestaande natuurwaarden (en ook cultuurwaarden!) verzet zich daartegen. Maar, zo kan een tegenwerping luiden, zou je ook niet genetische manipulatie kunnen bedrijven in het kader van natuurontwikkeling als hier bedoeld, als doelbe-

wuste creatie van zelfstandige organismen in een verscheidenheid van natuurlijke milieus? Afgezien van het feit dat hier vergaand gespeculeerd wordt, lijkt het mij eerder bij de, ook door degenen die déze tegenwerping maakten, als intrinsiek waardevol geachte zelfstandigheid van de natuur te behoren dat ze in haar *eigen* evolutie die organismen voortbrengt. De idee is dan dat vergroting van zelfstandigheid van natuurlijke entiteiten en processen bij voorkeur op natuurlijke wijze dient plaats te vinden en pas zo als intrinsiek waardevol kan worden opgevat.

De conclusie kan zijn dat het complexe criterium van intrinsieke waarde van de natuur op een bevredigende manier differentieert tussen twee gevallen die ook intuïtief verschillend worden gewaardeerd.

1. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990. Natuurbeleidsplan. 's-Gravenhage.
2. W. Achterberg, 1989. De intrinsieke waarde van de natuur. *Filosofie en Praktijk* 10: 67–85
3. W. de Groot, 1989. Natuurgerichte Normstelling. Interne RMNO-nota (eerder CML 1988).
4. H. Opschoor, 1989. Na ons geen zondvloed. Kampen.
5. B. McKibben, 1990. *The End of Nature*. Hammondsworth.
6. P.J. Schroevers (red.), 1982. Landschapstaal. Een stelsel van basis begrippen voor de landschapsecologie. Wageningen.
7. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1989. *Natuurontwikkeling, een verkennende studie*. 's-Gravenhage.
8. H. Keasberry, 1985. The Dignity of Being: Human Rights and the Environment. *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* 14: 205–221
9. D. Ehrenfeld, 1978. *The Arrogance of Humanism*. Oxford, 1981.
10. H. Beston, 1928. *The Outermost House*. New York, 1976.
11. E.C. Hargrove, 1989. *Foundations of Environmental Ethics*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall.
12. M. Linskens, W. Achterberg & H. Verhoog, 1990. *Genetische manipulatie van Landbouwhuisdieren. Een ethisch perspectief*. 's-Gravenhage.